

Bokessay

Marianne Gullestad, 2002. *Det norske sett med nye øyne: Kritisk analyse av norsk innvandringsdebatt*. Universitetsforlaget, Oslo. 356 s.

I skrivandets stund, september 2002, har den kontroversielle franske författaren Michel Houellebecq ställts inför rätta i Paris, anklagad av fyra muslimska organisationer – de två största moskéerna i Paris och Lyon, den nationella federationen för franska muslimer och World Islamic League – för att ha ”yttrat en rasistisk förödlämpning” och ”hetsat till religiöst hat”. Hans brott var att kalla islam för ”den dummaste av religioner” och påstå ”att Bibeln är att föredra framför Koranen”.

I rätten hävdade Houellebecq att en attack på människors ideologier och tro inte är en attack på människorna själva. En som står upp till Houellebecqs försvar är, inte helt oväntat, Salman Rushdie. Han menar att medborgarna har rätt att klaga om de blir diskriminerade, men inte om någon uttrycker en annan åsikt än den de själva har, inte ens om det sker högljutt och ohövt. ”Man kan inte resa murar kring idéer, livsåskådningar, attityder och religiösa övertygelser”, skriver han i New York Times.

Händelsen aktualiserar hur kampen för ett öppet, demokratiskt samhälle ständigt måste föras – i många sammanhang, på olika fronter. Rätten till det fria ordet är alltid hotad i en värld där olika grupperingar och särintressen växer sig starka i takt med att nationalstaten försvagas, eller åtminstone förändras.

Det är i detta sammanhang jag ser Marianne Gullestads bok som en viktig och angelägen läsning för alla som är intresserade av demokratifrågor. Och då demokrati

inte strikt uppfattat som ett politiskt och juridiskt regelsystem, utan mer i Alain Touraine s anda som kultur i ordets vidaste bemärkelse, som något som måste odlas och vårdas av medborgarna i ett land. Gullestads bok handlar om just detta. Om vikten av att utveckla och fördjupa det demokratiska samtalet.

Låt mig säga det med en gång. Jag gillar den här boken. Och redan här har jag stuckit ut hakan, och av några säkerligen placerats i motståndarnas läger. Guilt by association, så att säga! Enklast skulle man nämligen kunna karakterisera hennes arbete som en polemisk debattbok om den flerkulturella debatten i Norge – som väckt stor debatt! Med kritisk udd reflekterar hon över hur politiker, forskare, journalister och andra elitpersoner uttalar sig om landets nya invånare. Fokus ligger följaktligen på det norska majoritetssamhället, inte som så ofta annars inom IMER-forskningen på invandrarna och flyktingarna själva. Och hon gör det i kraft av den kompetens hon som sociolantropolog under många år förvärvat om norsk kultur och vardagsliv och därför att hon är missnöjd med invandrardebatten i Norge i allmänhet, och med den centrala plats några av hennes antropologkollegor spelat i olika medier. Kaxigt etiketterar hon sin bok som ett ”nyttigt korrektiv” till den moraliska panik och politiska korrekthet som så ofta präglar diskussioner om det mångkulturella samhället.

Hennes övergripande budskap är att förstå till självreflektion inom den intellektuella och politiska eliten måste öka, ett budskap som är lika utmanande som irriterande för många. Kritiska röster och recen-

sioner har heller inte låtit vänta på sig, något jag kort återkommer till lite längre fram. Men först en kort beskrivning av bokens syfte och uppläggning.

Utifrån ambitionen att avslöja blindas fläckar i den norska debatten väljer hon ut en lång rad centrala ämnesområden, inordnade i 10 omfångsrika, ibland också spretiga kapitel. På ett idérikt och mångfacetterat sätt avhandlas här likhetstanken och myten om den norska nationalstatens homogenitet, kosmopolitismen i den norska invandringsdebatten, forskarens samhällskritiska roll, kultur, ras och rasism, gamla familjebilder och nya, platsens betydelse, mediedebatten och striden om ordet neger, utan att nu ha gjort listan komplett. Hon testar också meningssammanhangen på centrala ord som norsk, Norge, bygga landet, gäst, hem, fred och ro.

Kort sagt. Gullestad's bok kan, om man så vill, läsas som ett sprakande tankefyrvärkeri. Personligen har jag inga som helst problem med den här typen av "vrida- och vända-vetenskap". Tvärtom anser jag att vi behöver mer debatt om den kunskap forskare producerar, inte bara mer kunskap i sig. Det skadar verkligen inte att någon stannar upp och kritiskt fungerar som "a pin in the ass". Själv uttrycker sig inte Gullestad lika vanvördigt. Med hänvisning till Judith Okely hävdar hon att en antropologens viktigaste roller i samhället är att fungera som hovnarr, som en som ständigt utmanar och häcklar makten.

En motsvarande roll anser jag att etnologer i Sverige har, eller åtminstone borde ha. För drygt tio år sedan skrev jag en bok om Sjöbo i Skåne, där en överväldigande majoritet av kommunens befolkning sa nej till att ta emot flyktingar. Den intellektuella eliten, men också forskarvärlden i stort drabbades av moralisk panik och man förväntade sig att jag entydigt skulle fördöma kommunin-

vånarnas förmenta främlingsfientlighet. Men i stället valde jag att på ett så nyanserat sätt som möjligt granska båda sidor av den mycket förenklade dikotymin "för och emot flyktingar". Och jag gjorde det utifrån tanken, att i vår tid är det de intellektuellas främsta plikt att kritisera framför allt det egna lägret och så långt möjligt försöka förstå motståndarna.

Att man inte gör detta ostraffat fick jag snabbt nog erfara. Sedan dess har IMER-forskningen expanderat kraftigt. Men fortfarande kännetecknas den av för mycket oreflekterad kunskapsproduktion, och av för lite konstruktiv debatt, som fördjupar och utvecklar förståelsen. Forskarna är organiserade i olikhetsskapande strukturer och institutioner och tänker därför i termer av revir och makt. Är du inte med mig är du mot mig – och skall bekämpas. Många har förskräckligt svårt att förena facklig och personlig respekt med saklig oenighet, säger Gullestad. Oenighet i sak tolkas genast som personlig fiendskap. Och detta leder i sin tur till osaklig tabloidisering i stället för konstruktiv debatt.

Ett närliggande problem som förenar Gullestad's erfarenheter med mina egna är att många politiskt radikala ogillar det man skriver därför att man inte starkt nog för fram just deras sak. Så kritiserar t ex Brit Fougner Marianne Gullestad för att hon saknar "det sunda raseriet" och glömt hur kraftfullt den politiska kampen om jämställdhet mellan könen fördes för tjugo, trettio år sedan. Och Ottar Brox kritiserar henne bl a för att hon inte diskuterar arbetsmarknadssituationen i Norge!

I en debattartikel i Dagbladet får Gullestad också på pälsen för att hon ifrågasätter Shabana Rehman's syn på troende muslimer som varande "hjärntvättade". Till sitt försvar sammanställer Gullestad tio punkter, där hon analyserar varför Shabana har en så stark position i den norska offentligheten.

Och på vilket sätt den skapar mediaskugga för andra potentiella debattörer.

Mediernas roll i debatten om det mångkulturella samhället är för övrigt en central fråga i hennes bok. Här delar jag helt hennes syn att medierna ofta skapar processer som snarare förstärker fördomar än analyserar dem. Liksom hennes förbehåll att bilden långt ifrån är entydig. Under de senaste åren har också en mer nyanserad beskrivning av invandrare och flyktingar kommit fram både i Norge och Sverige.

Gemensamt för de många sakfrågor och infallsvinklar Gullestad berör i sin bok är den politiskt normativa hållning hon har, och som hon inte heller hycklar med. Allt annat vore ju också konstigt, med tanke på hennes krav på ökad reflexivitet, också bland forskare. Men "moralismen" handlar inte om att "fördela individuell eller kollektiv skuld", säger hon. Vad hon vill är att få "oss" bort från fördomarnas varma trygghet. Botemedlet är något långt mer komplext och svårfångat än att tro att rasism och främlingsfientlighet bara finns bland enstaka extrema grupper, och att det är möjligt att avlägsna ingrodda tänkesätt "på en-to-tre".

Med viss risk för välvillig övertolkning kommer jag att tänka på Julia Kristevas *Främlingar för oss själva*, en bok Gullestad inte refererar till, men väl inbegriper i sin hållning: *vi behöver alla den psykologiska insikten att främlingen finns också inom oss*.

På ett akademiskt organisatoriskt plan pläderar Gullestad för en långsiktig kvalitet i forskningen, som går på tvärs över den konventionella skiljelinjen mellan tillämpad forskning och grundforskning. Och på ett mer individuellt, forskningsmässigt plan ställer hon en rad intressanta frågor kring de styrmeknismen vi forskare måste bli mer medvetna om. Särskilt utvecklingsbart är här hennes diskussioner om "kunskapsregimer", i Foucaultiansk tappning.

En del av den kritiken riktas mot de egna leden. De som ständigt lutar sig mot "nedifrån- och inifrånperspektivet" inom kultur- och samhällsforskningen, säger hon, måste fundera mer över vilka vardagliga kunskapsfält som lyfts fram och formaliseras – och vilka som negligeras eller marginaliseras. Genom att utkristallisera och uttala sig om – ibland också för – etniska och religiösa "grupper" finns en stor risk för kulturalisering, och stigmatisering. De klassifikatoriska systemen inte bara återger sociala gränser, de är också med om att skapa dem.

Dessa tankar om ordens makt över tanken är naturligtvis inte nya, men tål att upprepas. I ett långt och lite omständligt kapitel om "negerdebatten" i Norge exemplifieras "kategoriernas oreflekterade självklarhet" på ett tankeväckande sätt.

Utan tvekan har Gullestad rätt i att det finns alldeles för mycket av okritisk införståddhet bland den intellektuella eliten, i Norge såväl som överallt annars. Vad hon däremot inte berör är att denna införståddhet inte enkelt botas med kritiska böcker som exempelvis hennes egen. Långt ifrån alla vill vara kritiskt självreflexiva, eftersom "kunskap" om hur världen ser ut mycket handlar om hegemoni, makt och tolkningsföreträde. Här hade det varit intressant att höra Gullestads egen tilltro till kraften i de texter hon sammanställt.

I ett av bokens kapitel diskuteras myten om norsk homogenitet. Här tycker jag att Gullestad lite väl lätt hamnar i den forskningstradition, som utifrån en aldrig så lovvärd politisk ambition bestämt sig för att homogeniteten är överdriven. Precis som i Sverige, där samma argumentation förs, verkar det som om man är rädd för att ge de konservativa, ofta främlingsfientliga röster som menar att ett homogent, väl sammanhållet land nu hotas av invandringen, vatten på sin kvarn.

Objektivt sett fanns viktiga sociala och klassmässiga, i viss mån också etniska skillnader i våra nordiska länder också förr. Men detta förändrar inte att den subjektiva upplevelsen av homogenitet kan vara nog så påtaglig för de allra flesta som idag vuxit upp i Norge, och vars perspektiv genom egna och andras erfarenheter sträcker sig ett halvsekel tillbaka i tiden. Vad Gullestad förbiser, eller åtminstone talar alldeles för lite om, är den förnorskningsprocess som blev så framgångsrik under 1900-talet och som har sin motsvarighet i försvenskningen av Sverige. För folk i gemen bildar denna känsla av community, verklig såväl som imagined, en viktig fond för synen på vi och dom, norrmän och invandrare.

En av bokens stora förtjänster är att författaren hela tiden prövar att göra oss uppmärksamma på textresultatens intertextualitet och kulturella mångtydighet. I ett modernt, mångkulturellt samhälle som det norska, för att nu inte tala om det svenska, händer det allt oftare att människor talar samma språk utan att fullt ut dela kulturella världsbilder. Sistnämnda begrepp (figured worlds) är hämtat från nyare amerikansk kognitiv kulturanthropologi och handlar om den underförstådda kunskap, de kulturellt specifika modeller vi använder oss av för att förstå och tolka såväl konkreta situationer som abstrakta föreställningar. Det är detta analytiska synsätt som löper som en röd tråd genom Gullestads bok. Därmed skiljer hon sig medvetet från sociologiska och statsvetenskapliga undersökningar av "hållningar som kvantitativt operationaliserbara egenskaper hos enskilda individer, knutna till deras utbildning, sociala position, psykologiska konstitution etc."

Poängen i Gullestads analys är att leta efter sammanhangen och logiken i de tolkningsramar som i dagens debatt ger olika och skiftande hållningar mening. En logik hon väljer att kalla den nationella ordningen.

Min uppfattning är att Gullestad här är inne på en lika viktig som fruktbar väg. Vill vi forskare i grunden förstå det mångkulturella samhället måste vi också börja tänka i nya banor, söka alternativa analysmetoder och tolkningsramar. Och folk i allmänhet måste få en ny nationell självförståelse.

Så betraktad ger Gullestads bok uttryck för en framtidsvision. Den handlar om hur ett land som Norge, och övriga nordiska länder också för den delen, behöver ta sig ut ur sin likhetsföreställning för att bättre kunna möta det mångkulturella samhället. En nationell likhetsföreställning som bygger på bestämda familjesymboler, likt Per Albin Hanssons folkhems konstruktion i Sverige och den Grundtvigska familjetanken i Danmark. I alla dessa sammanhang uppfattas oenighet och splittande lojaliteter som problematiska. Idag måste vi utveckla teorier som fokuserar på konflikt, ett påstående som leder mina tankar till Thomas Hylland Eriksens snart tio år gamla bok *Kulturterrorismen*, där han pläderade för ett samhälle fyllt av gråzoner och lojalitetskonflikter.

Den största utmaningen för framtiden är inte, som många menar, att förstärka nationella gemensamhetsvärden, utan att utveckla demokratin genom att begrunda nya och konkurrerande värden och utveckla nya institutionella praktiker som gör det möjligt att leva tillsammans *som olika*.

Detta får mig avslutningsvis att återigen tänka på Alain Touraine, som säger att en fungerande demokrati hela tiden drivs framåt av konflikter, motsättningar och positionsförskjutningar. Men den garanterar också att staten håller samman.

GUNNAR ALSMARK